
Ғылыми мақала

FTAMP 06.52.13

<https://doi.org/10.55956/UTLT4808>

С.Д. Тажибаев*

э.ғ.д., профессор

Шерхан Муртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті

Тараз қаласы, Қазақстан

stazhibaev@mail.ru

А.А. Сатмурзаев

э.ғ.д., профессор

Тұран университеті

Алматы қаласы, Қазақстан

ncasan@mail.ru

А. А. Аманбаева

философия докторы (PhD)

«Alikhan Bokeikhan university» БМ

Семей қаласы, Қазақстан

asema.31.1983@mail.ru

Р.Ж. Дүйскенова

философия докторы (PhD), ассоц профессор м.а

Алматы технологиялық университеті

Алматы қаласы, Қазақстан

raigul19@mail.ru

Т.Д. Айдарханова

э.ғ.м., аға оқытушы

Alikhan Bokeikhan university» БМ

Семей, Қазақстан

aidarhanova.1984@mail.ru

ЖАҒАНДАНУ КЕЗІНДЕГІ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫН ЖӘНЕ ӨНЕРКӘСІПТЕРДІ ӘРТАРАПТАНДЫРУ

Аңдатпа. Мақалада әртарاپтандыру стратегиясы мен туристік индустрия және экономикалық қатынастардың жағандану процесі және экономиканы әртараптандыру шарттары, кластерлік стратегия кезеңдері жазылған. Әртараптандырудың негізгі мәнінің тұжырымдамасы мен Қазақстанның әр түрлі салалардағы дамуы, әртараптандыру түрлерінің кезеңдері мен әртараптандыру деңгейін бағалаудың қазіргі әдістемелері қарастырылған. Ең алдымен әртараптандыру үрдісін жаңа технологиялармен байланыстыратын болсақ, бұрынғыдай компаниялармен байланыс орнатпаған нарықтарға және салаларға да қатысты мәселелер жаңа қаржылық инвестициялардың арқасында өндірілетін өнімдер немесе қызметтер де жаңа және жақсырақ бірегей болуы керек. Сондай-ақ, мақалада туристік өнімді

әртараптандыруға баса назар аударылады. Бұдан басқа, туристік саланы цифрлық трансформациялаудың негізгі бағыттарын дамытуға қатысты мәселелер қозғалды.

Тірек сөздер: әртараптандыру, стратегия, туризм, тенденция, кластер, инвестиция, инновациялық тетік, өндіріс

Кіріспе. Әртараптандыру - бұл компанияның өндірістік қатынастардың жаңа саласына кіруі, оған неғұрлым тиімді менеджмент немесе фирманың қызметін басқарудың жаңа тәсілін енгізеді. Әрине, әртараптандырудың мақсаты-ресурстарды толық пайдалану кезінде тиімділік көрсеткіштерін болашақта арттыруға қол жеткізеді.

Әртараптандыру стратегиясы дұрыс жүзеге асырылғанда, туристік және басқа да компанияның қызметі мен экономикалық құлдырау, тоқырау кезеңінде немесе саланың қағидаттарының күрт өзгеруі кезеңіндегі кірісті сақтауға көмектеседі. Стратегия компания үшін айқын артықшылықтар әкеледі және бизнестің тұрақтылығын арттырады, бірақ компанияның ішкі ресурстарын, экологиялық факторларды және нарықтық тенденцияларды жан-жақты білуді талап етеді.

Әдебиетке шолу. Зерттеу бойынша барлық берілген деректер әдебиеттерге шолу бойынша талданып, статистикалық көрсеткіштер негізінде тұжырымдалды. Әртараптандыру бойынша туристік және өнеркәсіптік компаниялардың меншікті қуатын кеңейту арқылы да, компания үшін қажетті нарықтарда жұмыс істейтін бизнес немесе фирмаларды сатып алу арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін бірнеше үрдістер мен тәсілдер зерттелді. Жалпы тәуекелдерді азайту мақсатында әр түрлі активтерге инвестициялау мен инновациялық тетіктерді енгізуге бағытталған әдістер мен әртараптандыру стратегиясын әзірлеу кезіндегі бірнеше өлшемдер талданды, графикалық әдістер бойынша деректер салыстырылды.

Материалдар мен әдістер.

Өндірістің әртараптандыруы және пайда болу себептері ұғымының мәнін зерттеу оны жүргізу әдістері бизнес және кәсіпорынды басқару саласына қатаң тәуелді екенін көрсетеді. Әртараптандыру оны іске асыру тәсілдерінде икемділік дәрежесін талап етеді, бұл қызметті жоспарлаудың басында олардың бірде-бірін алып тастау керек емес. Әртараптандыру туралы шешім құту мен болжам негізінде мәжбүрлі түрде қабылданады. Алайда, әртараптандырудың акционерлер жағдайына әсерін анықтау әрекеттерінен бас тартпауға болмайды. Әртараптандыру стратегиясын әзірлеу кезінде негізінде үш өлшемді пайдаланған дұрыс [1].

Жоғарыда айтылып өткен үш өлшемді пайдаланудың негізгі бағыттары мынадай ережелерге сәйкес айқындалады:

Біріншіден, саланың тартымдылық өлшемі. Әртараптандыру үшін таңдалған сала жеткілікті тартымды, яғни салынған капиталға қолайлы пайданы қамтамасыз етуге тиіс. Саланың тартымдылығы онда ұзақ мерзімді кірістіліктің негізін құрайтын қолайлы бәсекелестік және нарықтық ортаның болуымен айқындалады. Саланың тартымдылығын өсудің жылдам қарқыны немесе жоғары сұранысқа ие тауарлардың болуы сияқты өзгермелі көрсеткіштер бойынша бағаламайды.

Екінші: Салаға кіру шығындарының өлшемі. Жаңа салаға кіру шығындары ондағы жұмыстан түсетін әлеуетті пайдадан аспауы тиіс. Сала тартымды болған сайын, кіріс кедергілері соғұрлым жоғары. Жаңадан келген компаниялар

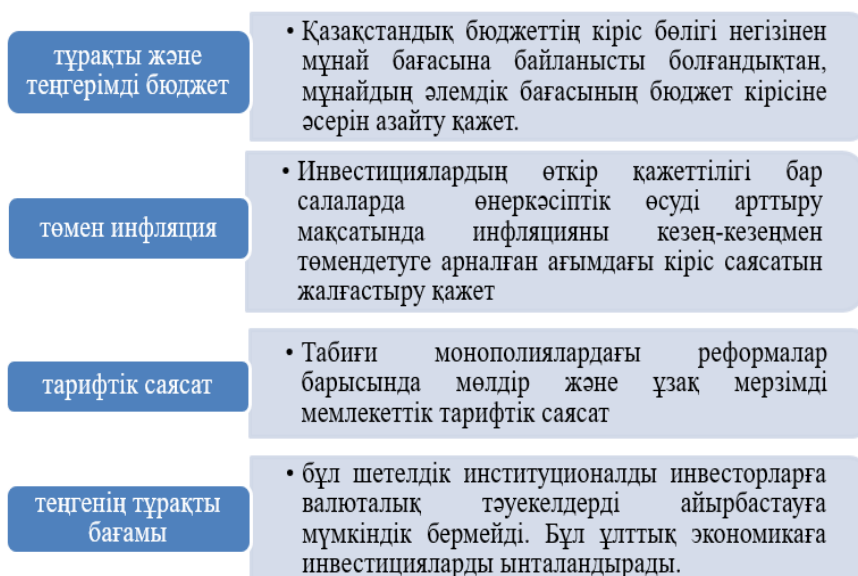
үшін кіру кедергілері әрдайым жоғары; төмен кедергілер жаңа компаниялардың үлкен ағынын ынталандырады, бұл әлеуетті пайдалылықтың төмендеуіне әкеледі. Саладағы жетекші компанияны сатып алу әрдайым үлкен шығындармен ұштасуы. Тым жоғары кіріс шығындары автоматты түрде болашақ пайда мен компания акцияларының болжамды құнын төмендетеді.

Үшінші: Қосымша артықшылықтардың өлшемі. Жаңа бағыттарға әртараптандыру компанияның қазіргі және жаңа бөлімшелерінің тиімділігін арттыруы тиіс. $1 + 1 = 3$ нәтижені алу ықтималдығы, егер әртараптандыру саладағы құндылықтар тізбегінің бәсекелі маңызды сәйкес келуі бар болса, артады; бұл шығындарды азайтуға, технологиялар мен тәжірибемен алмасуға, бағалы құзыреттер мен мүмкіндіктерді жасауға,

қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді (мысалы, бренд беделі) [2].

Егер қосымша артықшылықтар пайда болмаса, әртараптандыру қажет нәтижені қамтамасыз етуі екіталай болады.

Нәтижелер мен талқылау. Экономикалық қатынастардың жаһандану процесі ұлттық экономиканың ішкі жағдайын, туризм индустриясын, өнеркәсіптердің индустриалды даму стратегиясының сипатын, формаларын, тетіктерін және аспаптық қолдауын түбегейлі өзгертеді. Әлемдік капиталды дамыту қажеттіліктері ұзақ мерзімді мақсаттар қою және оларды отандық экономиканың өнеркәсіптік кешеніне қатысты құралдарды таңдау процесінде айқындаушы факторға айналуға. Сол себепті макроэкономиканы әртараптандыру үшін келесі шарттар ұсынылады (сурет 1):

Сурет 1 - Экономиканы әртараптандыру шарттары
Ескерту: Авторлармен құрастырылды

Экономиканы әртараптандыру шарттары ұлттық экономикаға байланысты инвестицияларды ынталандырумен ерекшеленеді.

Туризм индустриясын инновациялық тұрғыда дамытудың алдағы бағыттары қызметтердің әртүрлілігін кеңейту ғана емес, сонымен қатар сапалы да әлеуетті жобаларды жүзеге

асыра алатын кәсіптің жаңа түрлерін қалыптастыру болып табылады. Туристік саланың қазіргі кездегі дамуы көбінесе интернетке қол жетімділікпен айқындалып отыр. Осы тараптан цифрлық шешімдерді қолдануды кеңейтудің басымдылығын көруге болады, демек цифрлық экономика жағдайында туристік ұйымдарды дамытудың басты бөлігі цифрландыру болып тұжырымдалады, осы саланы цифрлық түрлендірудің маңыздылығы әртараптандырудың тиімді әдістерін таба отырып, жүзеге асыруларды қадағалау болып табылады.

Ал жаһандану кезінде туристік саланы, өнеркәсіптерді әртараптандыру құралы ретінде қолданылатын стратегиялардың бірі - кластерлік стратегия. Кластерлік стратегия бүкіл экономикалық жүйені қамтитын ұлттық экономиканың «өсу нүктелері» бола алатын географиялық жағынан жақын және бір-бірімен тығыз байланысты кәсіпорындардың бірыңғай топтарын анықтауға және қалыптастыруға арналған. Бұл тізімде:

1. Туризм - Қазақстан Дүниежүзілік экономикалық форумда талдаушылар дайындаған «Туризм және саяхаттардың бәсекеге қабілеттілік рейтингі - 2019» рейтингінде Қазақстан 80 орын алды.

2. Мұнай-газ өнеркәсібі - Қазақстан мұнай қоры бойынша әлемде 13-ші, ал өндіру көлемі бойынша 26-шы орынға ие, дегенмен ол әлемде 6-орынға жетуі мүмкін.

3. Тоқыма өнеркәсібі - 2019 жылғы қаңтар-қазанда жеңіл өнеркәсіп өнімдерін өндіру көлемі 18,9% -ға өсіп, 87,5 млрд теңгені құрады. Тоқыма өндірісінің 23,7%, киім өндірісінің 7,5% өсуі байқалады.

4. Тамақ өнеркәсібі - 2019 жылдың қаңтар-сәуір айларында тамақ өнеркәсібіндегі өндіріс көлемі бір жылға 2,2% өсіп, 613 млрд теңгені құрады. Бұл

соңғы жылдардағы өндірістің максималды көлемі.

5. Көлік және логистикалық қызметтер - Қазақстан логистика тиімділігінің индексе рейтингінде 71 орынды алды [3].

6. Металлургия - Қазақстан қатты пайдалы қазбалар көлемі бойынша әлемде 13-ші орында. Мыс өндірісі бойынша және қорлары бойынша 12 орында. Алтын өндірісі бойынша 21-ші және қорлар бойынша 15-орында. Уран қоры бойынша әлемде 2-ші орынды және оны өңдеуде 1-орынды алады. Хром қоры бойынша әлемде 2-ші орын алады, әлемдік қордың 16,2% -ы және оны өңдеуде 3-ші орын алады. Мырыш өндірісі бойынша 8-ші орынға, ал қорлар бойынша 5-орынға ие. Вольфрам қоры бойынша әлемде бірінші орынды алады [4].

7. Құрылыс материалдары - Қазақстанның 2015-2019 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму бағдарламасына сәйкес құрылыс материалдарының өндірісі құрылыс индустриясының басым бағыттарының бірі болып қала береді.

Кез келген кәсіпорын қызметінің тамаша нұсқасы болуы мүмкін сәтсіздікті және өнімділіктің жоғалуын алдын ала болжау болып табылады, оны түрлі болжамдардан алуға болады. Әртараптандырудың қажеттілігі кәсіпорын қызметінің нәтижесінде қол жеткізілген деңгей мен өнімділіктің қажетті және ықтимал деңгейлерін салыстыру нәтижесінде анықталуы мүмкін.

Туризм индустриясында цифрлық түрлендірулердің бағыттарын қарастыру керек, қазіргі қолданыстағы технологияларға геолокациялық құрылғылар мен виртуалды технологияларды және осы бағытқа арналған мобильді қосымшаларды жатқызуға болады.

Жалпы әртараптандыру - тәуекелдерді азайту мақсатында әр түрлі активтерге инвестициялауға негізделеді. Тәуекелді төмендету портфель кірісіне ең аз әсер етуі керек. Әртараптандырудың негізгі мәнін қарапайым түрде тұжырымдауға болады: ешқашан барлық ақшаны тіпті ең

тартымды инвестициялық объектінің біріне салуға болмайды, өйткені егер одан күткен нәтиже шықпаса, онда сіз барлық салынған капиталды жоғалтасыз. Төмендегі 2 – ші суретте тікелей шетелдік инвестициялар ағыны берілген.

Сурет 2 – Қазақстанға тікелей шетелдің инвестициялар ағыны

Ескерту: [9] дерек көзі бойынша құрастырылды

Қазақстан Ұлттық Банкінің мәліметтері бойынша, тәуелсіздік жылдарында Қазақстан экономикасына тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы түсімі шамамен 350 миллиард долларды құрады. 2019 жылы Қазақстанға жалпы ағыны 2018 жылғы 24,3 млрд доллармен салыстырғанда 24,1 млрд долларды құрады. Бұл да әртараптандыруға апарар жол деп қарастыруға болады.

Тұтастай алғанда экономиканың репродуктивті процестегі рөлі мен құрылымына сәйкес, Қазақстанда ауыл шаруашылығы маңызды болып табылады. Қазақстан Республикасын дамытудың 2020 жылға дейінгі

Стратегиялық жоспарына сәйкес, жеті басым секторлардың қатарында ауыл шаруашылығы өзінің артықшылықтары мен ауқымды әлеуетін толығымен іске асыруы керек.

Қазақстанның көптеген елдермен салыстырғанда әлеуетімен және айтарлықтай резервтерімен салыстырмалы түрде ауыл шаруашылығын дамытуда әлеуеті бар. Республиканың әртүрлі климаттық шарттары көптеген дақылдардың өсуіне және мал шаруашылығының дамуына қолайлы жағдай туғызады. Ауыл шаруашылығына бөлінген инвестиция туралы ақпарат 3 – ші суретте көрсетілген.

Сурет 3 - Ауыл шаруашылығына бөлінген инвестициялар

Ескерту: [5] дерек көзі бойынша құрастырылды

Негізгі капиталға салынған инвестициялар ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға бағытталған инновациялық тетіктерді енгізуге мүмкіндік береді. Осылай, жыл сайын жаңа нысандар құрылысына және жабдық сатып алуға шығындар кетеді [5].

Ауыл шаруашылығын одан әрі дамытудың маңызды мәселелерінің бірі - үлкен әлеуетке ие ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты. Тұтастай алғанда экспортты қолдауға жоспарланған 500 млрд. теңгенің 100 млрд. теңгесі ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты үшін қарастырылған. Қазір ауылшаруашылық экспортының 60% - дан астамы шикізат. 2019 жылы ауылшаруашылық экспорты 3,29 млрд долларға 12,41 млн тоннаны құрады, бұл 2018 жылға қарағанда 198 млн доллар немесе 6,4% көп.

Сонымен қатар, 2018 жылы ауылшаруашылық өнімдерінің жалпы экспортындағы өңделген өнім экспортының үлесі 33,65% құрайды. 2020 жылға жасалған болжам бойынша

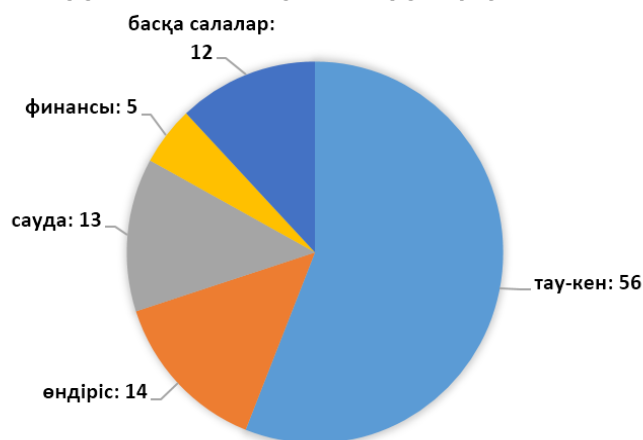
ауыл шаруашылығына 559 млрд теңге жұмсалады деп болжам жасалған.

Сондықтан Қазақстан әр түрлі салаларда дами алатынын ескеріп, түрлі әртараптандыру түрлерін қолдануға болады. Төмендегі кестеде 2018 жылы инвестиция жасалған салалар көрсетілген. 2 айдың ішінде индустриялық дамуға 850 млрд. теңгеден астам инвестиция салынды, бұл республика бойынша салынған инвестициялардың жалпы санының 71,7% құрайды. 2017 жылдың қаңтар-ақпанымен салыстырғанда көлем 2 еседен астамға өсті. Қаражаттың көп бөлігі шикі мұнай мен газды өндіруге бағытталған. 2018 жылғы қаңтар-ақпанда мұнда 534,1 млрд.теңге іске қосылды, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2,3 есе және дағдарысқа дейінгі 2014 жылмен салыстырғанда 3,5 есе көп. Осы себепті Атырау облысы инвестиция тарту бойынша абсолютті көшбасшы болып табылады. Небәрі 2 айда негізгі капиталға 542,6 млрд. теңге инвестицияланды (2017 жылмен салыстырғанда +305,6 млрд.) немесе

республика инвестициясының 45,6% құрады. 4 – ші суретте 2019 жылы

Қазақстандағы шетелдік инвестициялардың құрылымы көрсетілген.

ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Сурет 4 - 2019 жылғы шетелдік инвестициялар жұмсалған салалар

Ескерту: [9] дерек көзі бойынша құрастырылды

Тау-кен өнеркәсібі барлық шетелдік инвестициялардың жартысынан көбін алды. Мұнай мен газ өндірісі әсіресе танымал инвестиция алушы болды. Өндіріс жалпы инвестицияның 14 пайызын құрады. 11% металлургия саласына жұмсалды. Тағы 13 пайызы саудаға салынған. Тікелей шетелдік инвестициялардың ағындары бойынша саланың алғашқы бестігіне көлік пен сақтау (642 млн. доллар) және құрылыс (463,2 млн. доллар) кірді. Перспективалы салаларға ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, туризм және қаржы жатады. Бұл топ ұзақ мерзімді перспективада инвесторларды қызықтыратын салалардан тұрады. Бұл салаларда оң нәтижелер байқалады.

Инвестордың Қазақстанды таңдауы неліктен тиімді? Қазақстан Еуропа мен Азияның тоғысында, әлемдегі ең үлкен екі нарықтың арасында орналасқан. Бұл экспорттық әлеует және негізгі Азия мен Еуропа нарықтарына шығу сияқты айқын артықшылықтарды қамтамасыз етеді. Орналасуының арқасында Қазақстан Еуразия құрлығының

жүрегінде заманауи транзиттік жолға айналды.

Туризм индустриясына салынған инвестицияларды талдайтын болсақ, соңғы жылдары Түркістан облысына теңдессіз инвестиция құйылды. Егер 2019 жылға дейін өңірде өнер, ойын-сауық және демалыс саласындағы негізгі капиталға салынған инвестициялар 8 млрд теңгеден аспаса, 2020 жылы бұл сома бірден 125,3 млрд теңгені құрады. Ағымдағы жылы инвестиция өсімі жалғасуда. Мәселен, 2021 жылдың тоғыз айының қорытындысы бойынша капитал салу 80,8 млрд теңгеге жетті, ал елдің қалған 16 өңірінде Инвестициялар жалпы 86 млрд теңгені құрады. Шын мәнінде, бір аймаққа салынған инвестициялар іс жүзінде елдің барлық басқа аймақтарына, соның ішінде мегаполистер мен курорттық аймақтарға инвестициялармен салыстырылады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қолдауымен «Жылы жағажай» ауданының көліктік-инженерлік инфрақұрылымын дамыту бойынша жұмыстар белсенді жүргізілуде. Осының

арқасында 2020 жылғы шілдеде «Rixos Water World Aktau «көпфункционалды туристік-қонақ үй кешені» жобасының 1-ші кезеңі іске қосылды (инвестициялар көлемі – 68 млрд теңге; 2020 жылдың қорытындысы бойынша қонақ үйге 78 518 адам келді; 600-ден астам адам жұмысқа орналастырылды, ШОБ субъектілерімен 140-тан астам келісімшарт жасалды) [6].

Әртараптандыру деңгейін бағалаудың қазіргі әдістемелері толық және объективті ақпарат бермейтінін атап өту қажет. Әртараптандырудың жоғары деңгейі кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыруға кепілдік бермейді. Сонымен қатар, басқару жүйесінің күрделенуіне және барлық ресурстарды бақылаудың мүмкін еместігіне байланысты тиімділіктің төмендеуі орын алуы мүмкін [7].

Туризм саласындағы әлемдік тәжірибені зерттеу саланы әртараптандыру процесінің туристік өнімді әртараптандырусыз мүмкін еместігін көрсетеді, оның негізгі бағыттарына жаңа бағыттарды (елдерді, аумақтарды) игеруді, туризмнің жаңа түрлерін дамытуды, дәстүрлі маршруттар мен түрлер бойынша сапарлар санының күрт қысқаруына байланысты маусымнан тыс кезеңде қызықты арнайы туристік саяхаттар санының көбеюін жатқызуға болады [8].

Сонымен қатар, халықаралық кәсіпкерлік қызметтің тұрақты түрі туралы айту мүмкін емес. Халықаралық кәсіпкерлік қызметтің түрін таңдау критерийлері елдердегі ақпараттар бойынша әр кәсіпкер мен компания үшін жеке тұлға болып табылады және статистикалық деректерде көрініс табады [9].

Әлемдік өндіргіш күштер негізінде халықаралық өндірісті құрған және әлемнің кез-келген еліндегі адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға

бағытталған халықаралық корпорациялар жаһандық әлемдік экономиканың басты субъектісіне айналатыны анық. Халықаралық корпорацияларды әртараптандыру стратегияларының ерекшеліктері туралы да ерекше атап кеткен дұрыс.

Әр компанияның өзіндік өмірлік циклі бар, бірақ статистика, әдетте, компаниялардың орташа есеппен жеті жылдық өмірлік циклынан тұратындығын көрсетеді, ал ТҰК үшін бұл кезең әртараптандыру стратегиясын дұрыс таңдауға байланысты үлкендік деңгейіне көбейтілуі мүмкін. Әрине, әртараптандыру стратегиясының бұл таңдауы компанияның өмірлік цикл теориясының негізгі ережелеріне сәйкес келсе, тиімді болады [10].

Әртараптандыру әлемдік экономикада кеңінен таралған және жақында отандық ұйымдардың тәжірибесінде жиі кездеседі. Бір уақытта бірнеше қызмет салаларын дамыту арқасында компаниялар бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізіп, ресурстарын ұтымды бөлуге қол жеткізді.

Әлемдік салалардағы бәсекелестіктің ерекшеліктері мен жаһандық бәсекелік артықшылықтардың қайнар көздері бірдей екенін ескерсек, олардың арасындағы басты айырмашылық - бұл халықаралық бәсекелестік стратегияны әзірлеу, бұл шығындардың мемлекетаралық деңгейіндегі айырмашылықты, үкіметтің араласуы, шетелдік компаниялардың мақсаттары мен бақылау мүмкіндіктерін ескереді.

Тиісті және тиімді әртараптандыруды жүзеге асыру үшін ұйым нақты мамандандырылған немесе қызмет ету мақсаты бар өндіріс пен бизнестің бағыттарын қамтиды, бұлар «стратегиялық бизнес бөлімшелері» деп аталады немесе қазір олар «бизнес-құрылымдар» деп аталады. Қабылданған стратегиялардың

нұсқаларының бірінде ұйымның таңдалған сегменттері басқа ұйымдардың ұқсас құрылымдық бөлімшелерімен - жеткізушілермен, бәсекелестермен немесе стратегиялық одақ құратын тұтынушылармен біріктірілген.

Одақтардағы әріптестік қарым-қатынастар жаңа бәсекелестік артықшылықтарды алуға, ресурстарды жинақтауға, тәуекелді бөлуге ғана емес, сондай-ақ компаниялардың жаңа нарықтарға жылдам жылжуына және инвестициялар үшін перспективалы базаны құруға ықпал етеді.

Стратегиялық альянстарды қалыптастыру кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметін әртараптандыру кезінде ғана емес, сонымен қатар жабдықтау-өндірістік-өткізу циклін қалыптастыру (жаңғырту) кезінде де, оның ішінде маркетингті, өндірісті, өнімді әзірлеу немесе басқа да функцияларды интеграциялау үшін де мүмкін болады. Интеграцияланған өндірістік құрылымдар жағдайында осындай ұйымдық нысандарды басқарудың тиімді аппаратының болуы үлкен маңызға ие екендігін есте сақтау қажет.

Олардың тиімді жұмыс істеуін және бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсатында өнеркәсіптік өндіріс саласындағы әртараптандыру мен интеграцияны басқарудың қазіргі заманғы әдістеріне қажеттілік өзекті болып табылады.

Ұйымды басқаруда әртараптандыруды жүргізу тұжырымдамасының маңызды проблемасы – ұйым шешім қабылдауға, оған өз қызметін әртараптандыруға тиіс немесе жоқ уақытты анықтау керек.

Егер ұйымның өсіп келе жатқан нарықта күшті стратегиялық артықшылығы бар болса, онда қызметтің бір бағыты ұйым басшылығының

иелігіндегі барлық зейінді және барлық ақшалай қаражатты тартуды ақтауы мүмкін. Сонымен қатар, бірде-бір ірі коммерциялық ұйым тұрақты өсіп келе жатқан Бизнесінің рентабельділігін шексіз ұзақ уақыт ұстап тұра алмайды.

Отандық және шетелдік әдебиетте осы құбылысқа көзқарастың әртүрлілігін растайтын әртараптандырудың көптеген анықтамалары келтіріледі. Кейбір жұмыстарда әртараптандыру - бұл қызметтің жаңа бағыттарын анықтау және шығарылатын өнімнің номенклатурасын кеңейту, ал басқаларында әртараптандыру деп, атап айтқанда, әралуандық және жан-жақты даму ретінде түсінуге болады.

Стратегиялық менеджмент тәсілдерінің бірі ірі ұйымдар ұйымның өндірістік қуаттары мен ғылыми әлеуеті жаңа нарықтарда жаңа тауарларды игеру, өндіру және сату үшін тиімді пайдаланылуы мүмкін екенін түсінген кезде әртараптандыруға жүгінуі болып табылады.

Әртараптандыру кезіндегі табыс немесе сәтсіздік, мүмкіндігінше ұйымдарды реформалауға және (жиі) кейбір активтерді сатуға жүгіне отырып, менеджерлердің активтердің едәуір айналымын қамтамасыз ету қабілетіне тікелей байланысты. Бұл жерде синергияның немесе синергизмнің болуы ерекше орын алады [11].

Әртараптандырылған өнеркәсіптік кәсіпорын жоспарлау, келісім-шарт және техникалық құжаттаманы зерделейді. Өнеркәсіптік кәсіпорындардағы әртараптандыру технологиялық прогрестің бастамасы болып саналады. Бұрын басқа салаларда тиімді игерілген өнімдер әртараптандыру арқылы игеріле бастайды. Кейбір өнеркәсіптік кәсіпорындарда, мысалы, машина жасау саласына байланысты, өнімдерді түбегейлі ауыстыру әдетте орын алмайды, алдыңғы өнімдерден алынған

өнімдер кейбір техникалық және экономикалық сипаттамаларда ерекшеленуі мүмкін. Әртараптандырылған кәсіпорынның өнімдері жаңа технологияларды қолдану арқылы елде алғаш рет шығарылатын немесе бұрын өндірілген өнімді жетілдіру немесе ауыстыру, әртүрлі жаңа техникалық және пайдалану сипаттамаларына ие болуы немесе қажеттілікті қамтамасыз етуі мүмкін мүлдем жаңа өнім шығара алады [12].

Практикаға сүйене отырып, әртараптандырудың жалпылама анықтамасын беруге болады. Әртараптандыру - бұл ұйымның өндірістік және қаржылық қызметінің әртүрлі түрлері мен тәсілдері арасында бөлу жолымен ұйымның активтерін басқару тәсілі болып келеді.

Қорытынды. Әртараптандыру - бұл Қазақстанның сыртқы тәуекелдерге тәуелділігін төмендету, сонымен қатар жұмыс орындарын кеңейту және ел ішінде құндылық құру үшін одан әрі дамытудың қажетті шарты. Тауарға тәуелділік Қазақстанды сыртқы күйзелістерге ұшыратады және ұзақ мерзімді даму перспективаларын төмендетуі мүмкін. Елдің табиғи байлығы оның ұзақ мерзімді даму перспективаларына кері әсерін тигізетін бірнеше арналар бар, олар бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктерді қайтара алады.

Сонымен қатар, туризм индустриясы қазіргі уақытта цифрлық трансформацияның маңызды тенден-

цияларын айқындап өтеді және осы технологияларды туристік өнімдер мен қызметтерге біріктіру зияткерлік туризмге әкелетін инновациялық процестің негізгі элементі болып табылады. Сонымен қатар, бұл туристік саланы одан әрі әртараптандыру процесіне ықпал етеді. Бәсекелестіктің артуы, экономикалық өсу және технологиялық прогресті енгізу сияқты жағдайлар өнеркәсіптік кәсіпорындарды әртараптандыру болып табылатын индустриалды-экономикалық қайта құруды талап ете бастады. Өнеркәсіптік кәсіпорынның стратегиясын таңдау кезінде әртараптандыру басты бағыт бола алмайды.

Бұл жағдайда әртараптандыру туралы мәселені шешу кезінде кәсіпорын оны қалай және қандай масштабта жүзеге асыруды таңдауы керек. Кәсіпорын үшін қандай мүмкіндіктер анағұрлым қолайлы немесе басқа салалар түріне әртараптандыру жұмысын жүргізу қажеттілігі туындаса, онда компанияның тәжірибесі және табысы негізгі критерийлері болады, онда жаңа нарықтарға шығуға және инновациялық технологиялар қолдана отырып бәсекеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Румянцева, З.П. Общее управление организацией: принципы и процессы: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации» [Текст] / З.П. Румянцева. – М.: ИНФРА, 1999.
2. Рубина, Р.Я. Инвестиционная политика: механизм формирования и реализации: Учеб. Пособие [Текст] / Р.Я. Рубина. – Краснодар: Флер-1, 2006. – 297 с.
3. <https://strategy2050.kz/ru/news/53450/> сайтының деректері (қаралған күні 05.12.2022)
4. Горно-металлургический комплекс [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://invest.gov.kz/ru/doing-business-here/regulated-sectors/mmc/> Қаралған күні: 05.12.2022
5. Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru> Дата обращения: 05.12.2022

6. Иностранные инвестиции, институт гостиничного сервиса, уникальные парки развлечений — как развивается туризм в Казахстане [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/inostrannye-investicii-institut-gostinichnogo-servisa-unikalnye-parki-razvlecheniy-kak-razvivaetsya-turizm-v-kazahstane-14115649> Дата обращения: 18.08.2022 ж.
7. Бабаев, В. Ю. Диверсификация как инструмент управления развитием предприятия [Текст] / В. Ю. Бабаев // Экономика и управление. – 2010. – №4.
8. Кошанов, А.К. Теоретические аспекты диверсификации сферы туризма в современных условиях [Текст] / А.К. Кошанов, Н.У. Багаева // Экономика: стратегия и практика. 2018. № 3(47)
9. Ұлттық статистика бюросы [Электронный ресурс] / Кіру режимі: <https://stat.gov.kz/> Қаралған күні: 5.12.2024
10. Мильнер, Б.З. Теория организации: Учебник. 5-е изд [Текст] /Б.З. Мильнер. - М., 2010.
11. Аникин, В.И., Основы стратегического менеджмента. Монография [Текст] /В.И. Аникин, Д.Б. Мельничук, Э.А. Понуждаев, И.В. Сурма. - М., 2010.
12. Матвеева, Н.А. Диверсификация высокотехнологичных предприятий на основе теории нечетких множеств [Текст] / Н.А. Матвеева // Современные научные исследования и инновации: научно-практический журнал. - 2012. – № 1 (9)

С.Д.Тажобаев

Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, Тараз, Казахстан

А.А Сатмурзаев

Тұран университеті, Алматы, Казахстан

А.А Аманбаева

«Alikhan Bokeikhan university» УО, Семей, Казахстан

Р.Ж Дүйскенова

Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

Т.Д. Айдарханова

«Alikhan Bokeikhan university» УО, Семей, Казахстан

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье изложены стратегия диверсификации и процесс глобализации туристской индустрии и экономических отношений и условия диверсификации экономики, этапы кластерной стратегии. Рассмотрены концепция основного значения диверсификации и современные методики оценки уровня диверсификации, этапы видов диверсификации и развития Казахстана в различных сферах. В первую очередь, если мы связываем процесс диверсификации с новыми технологиями, то вопросы, касающиеся как рынков, так и отраслей, которые по-прежнему не имеют связей с компаниями, должны быть новыми и лучше уникальными как продукты, так и услуги, производимые благодаря новым финансовым вложениям. Также в статье сделан акцент на диверсификации туристского продукта. Кроме того, были затронуты вопросы, касающиеся развития основных направлений цифровой трансформации туристской отрасли.

Ключевые слова: диверсификация, стратегия, туризм, тенденции, кластер, инвестиции, инновационный механизм, производство

S.D.Tazhibayev

Sherkhan Murtaza International Taraz University, Taraz, Kazakhstan

A.A. Satmurzaev

Turan University, Almaty, Kazakhstan

A.A. Amanbayeva

"Alikhan Bokeikhan university" Educational Institution, Semey, Kazakhstan

R. Zh. Duisenova

Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

T.D. Aidarkhanova

"Alikhan Bokeikhan university" Educational Institution, Semey, Kazakhstan

DIVERSIFICATION OF THE TOURISM INDUSTRY AND INDUSTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract. The article describes the strategy of diversification and the process of globalization of the tourism industry and economic relations and the conditions for economic diversification, the stages of the cluster strategy. The concept of the main importance of diversification and modern methods of assessing the level of diversification, stages of types of diversification and development of Kazakhstan in various spheres are considered. First of all, if we associate the process of diversification with new technologies, then issues concerning both markets and industries that still have no ties with companies should be new and better unique, both products and services produced thanks to new financial investments. The article also focuses on the diversification of the tourist product. In addition, issues related to the development of the main directions of digital transformation of the tourism industry were touched upon.

Key words: diversification, strategy, tourism, trends, cluster, investment, innovation mechanism, production

References

1. Rumyantseva, Z.P. Obshchee upravlenie organizaciej: principy i processy: 17-modul'naya programma dlya menedzherov «Upravlenie razvitiem organizacii» [General management of the organization: principles and processes: a 17-module program for managers "Organization development management"] [Text] / Z.P. Rumyantseva. – M.: INFRA, 1999.
2. Rubina, R.Ya. Investicionnaya politika: mekhanizm formirovaniya i realizacii: Ucheb. Posobie [Investment policy: the mechanism of formation and implementation: Textbook] The manual [Text] / R.Ya. Rubina. Krasnodar: Fleur-1, 2006. 297 p.
3. <https://strategy2050.kz/ru/news/53450> / saityn derekteri (karalghan kuni 05.12.2022)
4. Gorno-metallurgicheskij kompleks [Mining and metallurgical complex] [Electronic resource] / Access mode: <https://invest.gov.kz/ru/doing-business-here/regulated-sectors/mmc> / Karalghan kuni: 05.12.2022
5. Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-ministra Respubliki Kazahstan [The official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource] / Access mode: <https://primeminister.kz/ru> Date of request: 05.12.2022
6. Inostrannye investicii, institut gostinichnogo servisa, unikal'nye parki razvlechenij — kak razvivaetsya turizm v Kazahstane [Foreign investments, the Institute of hotel services, recreational parks — how tourism is developing in Kazakhstan]

- unique amusement parks — how tourism is developing in Kazakhstan] [Electronic resource] / Access mode: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/inostrannyye-investicii-institut-gostinichnogo-servisa-unikalnye-parki-razvlecheniy-kak-razvivaetsya-turizm-v-kazahstane-14115649> Date of application: 08/18/2022 J.
7. Babaev, V. Y. Diversifikaciya kak instrument upravleniya razvitiem predpriyatiya [Diversification as a management tool for enterprise development] [Text] / V. Y. Babaev // Economics and management. – 2010. – №4.
 8. Koshanov, A.K. Teoreticheskie aspekty diversifikacii sfery turizma v sovremennyh usloviyah [Theoretical aspects of the diversification of the tourism sector in modern conditions] [Text] / A.K. Koshanov, N.U. Bagaeva // Economics: strategy and practice. 2018. No. 3(47)
 9. Ұлттық статистика бюросы [Bureau of National Statistics] [Electronic resource] / Kiru regime: <https://stat.gov.kz> / Karalghan kuni: 12/5/2024
 10. Milner, B.Z. Teoriya organizacii: Uchebnik [Theory of organization: Textbook. 5th ed.] [Text] / B.Z. Milner, Moscow, 2010.
 11. Anikin, V.I. Osnovy strategicheskogo menedzhmenta. Monografiya [Fundamentals of Strategic Management. Monograph] [Text] / V.I. Anikin, D.B. Melnichuk, E.A. Pogosdaev, I.V. Surma, Moscow, 2010.
 12. Matveeva, N.A. Diversifikaciya vysokotekhnologichnyh predpriyatij na osnove teorii nechetkih mnozhestv [Diversification of high-tech enterprises based on the theory of fuzzy sets] [Text] / N.A. Matveeva // Modern scientific research and innovation: a scientific and practical journal. - 2012. – № 1 (9)

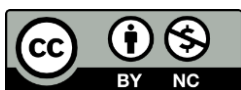
13.03.25 ж. баспаға түсті.

13.03.25 ж. түзетулермен түсті.

20.03.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Мақалаға сілтеме:

Тажибаяев, С.Д. Жаһандану кезіндегі туризм индустриясын және өнеркәсіптерді әртараптандыру [Мәтін] / С.Д.Тажибаяев, А.А.Сатмурзаев, А.А.Аманбаев, Р.Ж.Дүйсекенова, Т.Д.Айдарханова // Dulan University Хабаршысы. – 2025. - №1 Б.269-281 <https://doi.org/10.55956/UTL14808>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).